

5. SABOV, A. (2003) Leonid Kuchma: Ukraina — ne Filjal Rosiya — *Leonid Kuchma: Ukraine is not a branch of Russia* [Online] 16 September 2003. Available from: http://www.rg.ru/Anons/arc_2003/0916/6.shtm. [Accessed: 27/ 02/2017]. (In Russian).

Надійшла до редакції 1 червня 2017 р.

УДК 930.1:903.25

Г. О. Олійник

ПРО ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ НАМИСТИН (ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ)

Олійник Ганна Олександрівна, аспірантка кафедри археології та етнології України, e-mail: aniaoleinyk@gmail.com

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
вул. Єлисаветинська, 12, Одеса, 65082, Україна

АНОТАЦІЯ

В статті викладається історія вибору дослідниками типоутворюючих ознак для систематизації такого масового матеріалу, як намистини. Продемонстровано, що дореволюційні систематики базувалися на емпіричних ознаках. В 1930-х рр. А. В. Арциховським започатковується «морфологічний» напрям систематизації. На противагу йому виникає «технологічна археологія». І вже в 1950 році була запропонована перша «технологічна» класифікація. Незважаючи на існуючий досвід систематизації намистин в 50–60-х рр. XX ст. з'являються роботи, які не містять класифікаційних схем. Дотримуючись вектору «технологічної археології», вже в кінці 50-х рр. XX ст. виникають перші досвіди синтезу «технологічної» та «морфологічної» систематик. Паралельно з технікою виробництва починає вивчатись і хімічний склад скляних виробів. На сучасному етапі дослідження намистин співіснують як «морфологічні», так і «техніко-морфологічні» систематизації.

Проаналізувавши вищезгадані дослідження, виявили, що в радянській та пострадянській традиції вивчення намистин укорінився примат матеріалу та технології виробництва, як ознак групування та типоутворення. Однак для розробки питань хронології побутування намистин в культурі вони є ледь значущим. Адже в більшості випадків намистини є предметом імпорту і потрапляння їх в культуру-реципієнт навряд чи корелюється з ознаками технології виробництва. Вірогідним є те, що носія культури при виборі

намистин цікавили їх колір та форма. Які, здається, і можуть грати головну роль типотворюючих ознак.

Ключові слова: історіографічний огляд; намистини; типологічні ознаки; «морфологічний» напрям; «технологічна» класифікація; «техніко-морфологічна» систематизація.

А. А. Олейник

О ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКАХ БУСИН (ОБЗОР ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ)

Олейник Анна Александровна, аспирантка кафедры археологии и этнологии Украины, e-mail: aniaoleinyk@gmail.com

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
ул. Елисаветинская, 12, Одесса, 65082, Украина

АНОТАЦИЯ

В статье излагается история выбора исследователями типобразующих признаков для систематизации такого массового материала, как бусы. Продемонстрировано, что дореволюционные систематики базировались на эмпирических признаках. В 1930-х гг. А. В. Арциховским основывается «морфологическое» направление систематизации. В противовес ему возникает «технологическая археология». И уже в 1950 году была предложена первая «технологическая» классификация. Несмотря на существующий опыт систематизации бус в 50–60-х гг. XX в. появляются работы, которые не содержат классификационные схемы. Придерживаясь вектора «технологической археологии», уже в конце 50-х гг. XX в. возникают первые опыты синтеза «технологической» и «морфологической» систематик. Параллельно с техникой производства начинает изучаться и химический состав стеклянных изделий. На современном этапе исследования бусин сосуществуют как «морфологические», так и «технико-морфологические» систематизации.

Проанализировав вышеупомянутые исследования, мы выявили, что в советской и постсоветской традиции изучения бус укоренился примат материала и технологии производства, как признаков группирования и типобразования. Однако для разработки вопросов хронологии бытования бусин в культуре они являются едва значимыми. Ведь в большинстве случаев бусы — это предмет импорта и попадание их в культуру-реципиент вряд ли коррелируется с признаками технологии производства. Вероятно носителя культуры при выборе бус интересовал их цвет и форма. Которые, кажется, и могут играть главную роль типобразующих признаков.

Ключевые слова: *историографический обзор; бусины; типологические признаки; «морфологическое» направление; «технологическая» классификация; «техничко-морфологическая» систематизация.*

G. O. Oliinyk

**BEADS TYPOLOGICAL FEATURES
(NATIONAL HISTORIOGRAPHY REVIEW)**

Oliinyk Ganna, Ph.D. student, Archaeology and Ethnology of Ukraine Department, e-mail: aniaoleinyk@gmail.com

I. I. Mechnikov Odessa National University,
Elisavetinska Str., 12, Odessa, 65082, Ukraine

ABSTRACT

The article focuses on the history of selecting typological features to systematize of beads as large-scale archaeological object. Demonstrated is that pre-revolutionary taxonomy was based on empirical signs. In the 1930's A. V. Artsikhovskiy laid down bases to «morphological» systematization. In contrast to this approach, there is a «technological archeology» one. And in 1950 there was launched first the «technology» classification. Despite the beads systematization experience accumulated, in the 50's and 60's of the XX century there appear works not containing any classification scheme. Following the «technological archeology» vector in late 50-ies of XX century there took place the first experiments on the synthesis of «technological» and «morphological» systematisation. In parallel with the technology of production there appear first attempts to assess the chemical composition of glass products. At the present stage of beads study there coexist both the «morphological» and «techno — morphological» classifications.

Upon analysis the study revealed that in the soviet and post-soviet tradition of beads classification entrenched is the primacy of material and production technology, as signs of grouping and typological features. However, to develop chronology questions of the beads existence in some culture they are barely significant. Indeed, in most cases, the beads represent the subject of importing and introducing them to the recipient culture is unlikely to be correlated with the production technology characteristics. Probably each culture representative at the selection of beads was interested in their color and form, which, seemingly, can play a major role in typological features.

Key words: *historiographical review; beads; typological features; «morphological» direction; «technology» classification; «techno-morphological» systematization.*

Зручність опрацювання такого масового матеріалу як намистини потребує його попередньої систематизації, яка має диференціюватися в залежності від поставлених дослідницьких завдань. В рамках таких завдань даній категорії інвентарю можуть ставитись питання, що охоплюють вивчення торговельних зв'язків, розвитку виробництва / ремесла, визначення хронології пам'яток, а також гносеологічного потенціалу намистин як надійного хроноіндиктора. Від завдань дослідження має залежати вибір ознак систематизації, а також її форми — типологія чи класифікація. Відсутність артикульованих завдань часто призводить до невизначеності таксономічних рівнів систематики, що відображається на кінцевих результатах аналізу. В цьому випадку ревізія дослідницьких досвідів систематизації намистин актуалізує питання ієрархії ознак.

В працях, що присвячені систематизації намистин, в якості формальних ознак дослідники використовують матеріал, форму, пропорції, напрями каналу отвору, орнамент, колір з прозорістю (ознаки перераховані в довільному порядку). Така ознака як колір може надати інформацію щодо хімічного складу скляних виробів, що напряму пов'язано зі скловиробництвом, або ж щодо закодованих носіями культури сенсів, які відображаються в хронологічній зміні колірної гами намистин.

Розгляду вибору ознак систематизації намистин присвячена дана робота.

Перші систематики намистин базувалися виключно на морфологічних ознаках. Це прослідковується в групуванні Н. П. Авенаріусом середньовічних намистин з Дрогочинського городища [1, с. 11–12], в описі Б. В. Фармаковським намистин з некрополю Ольвії [2, с. 68] та в огляді О. А. Спіциним середньовічних намистин з Гдовських курганів [3, с. 21–24]. Як бачимо, в публікаціях кінця XIX — початку XX ст., на етапі «первинного накопичення» масового матеріалу, при характеристиці намистин перевага віддавалась таким ознакам, як матеріал, колір, форма. Ці дореволюційні праці, спираючись на емпіричні ознаки, тяжіли до індуктивно-аналітичної дослідницької стратегії. Тобто такої, що орієнтує на спостереження, споглядання, сприйняття і лише потім на узагальнення, систематизацію.

Протилежна їй дедуктивно-класифікаційна стратегія орієнтує на введення наукових понять, законів, принципів, а потім —

практична конкретність. В рамках котрої А. В. Арциховським були закладені основи «морфологічного» напряму систематизації. В 1930 році була опублікована його праця [4], де він пропонує «типологічну класифікацію» в'ятицьких намистин за методом О. Монтелиуса — В. О. Городцова, групуючи намистини за матеріалом, розподіляючи на відділи за поперечним перетином, а на типи — за поздовжнім. А. В. Арциховський, під впливом В. М. Фріче, разом з О. Я. Брюсовим, С. В. Кісельовим та О. П. Смірновим вирішують «побудувати марксистську археологію» в рамках марксистської реконструкції минулого, за матеріальними залишками розробляють «метод сходження» (від основи (знарядь праці, що виявляються археологією) до надбудов (суспільного устрою и т. п.). Незважаючи на це метод при систематизації намистин не застосовується А. В. Арциховським. Його досвід скоріше є прикладом того, що В. І. Равдонікас назвав «формальним речезнавством городцовської школи».

Два подальші десятиліття соціально-політичні зміни в країні викликали зміни і в науковій сфері. Археологам закидали замкнутість в формально-типологічних студіях.

В протипагу яким виникає «технологічна археологія». Перша «технологічна» класифікація була запропонована в 1950 році Г. Г. Леммлейном [5], який, вбачаючи вплив властивостей матеріалу на кінцеву форму виробу, віддав першість техніці обробки і виокремив типи намистин за виробничими ознаками та матеріалом.

Незважаючи на наявність прикладів для наслідування в 50–60-х рр. ХХ ст. з'являються роботи, що не містять класифікаційних схем. Такими є описи Ф. Д. Гуревичем намистин Староладозького городища [6], І. В. Пташніковою намистин з такирів Хорезма [7], В. Ф. Генінгом намистин з могильника Мидлань-Шай [8, с. 47–52], а також І. Ахраровим, З. Усмановою середньовічних намистин з Куви [9]. Так, в описах Ф. Д. Гуревича та І. Ахрарова, З. Усмановою намистини були згруповані за матеріалом та охарактеризовані з боку форми, розміру, кольору, орнаменту. І. В. Пташнікова при описуванні звертала увагу на матеріал, форму, колір, розмір, орнамент. Про примат якоїсь ознаки мова не йде, адже систематизація авторкою запропонована не була. В. Ф. Генінг характеризує колір і форму намистин, обходячи матеріал, адже всі намистини скляні.

Опублікована в зазначений період й така робота, що запозичувала запропоновану А. В. Арциховським схему. Такою є класифікація Ю. Л. Щаповою новгородських намистин [10].

Дотримуючись вектору «технологічної археології», вже в кінці 50-х рр. ХХ ст. з'являються перші досвіди синтезу «технологічної» та «морфологічної» систематик. Це демонструють праці В. Б. Деопік з аналізу намистини Північного Кавказу IV–V ст. [11] та Південно-Східної Європи VI–IX ст. [12].

На запропонованій В. Б. Деопік схемі базувалися В. Ф. Генінг і А. Х. Халіков, котрі класифікували скляні намистини Велико-Тарханського могильника [13, с. 55–63].

Поряд з технікою виробництва в цьому напрямі вивчається і хімічний склад скляних виробів. Так, М. О. Безбородов в своїй монографії [14] наголошує, що першочергового вивчення потребують хімічні і фізичні властивості скляних виробів (перш за все хімічний склад), а не їх типологічні особливості (форма, стиль, декор). Автор вважає, що всебічне дослідження скляних предметів, в особливості аналіз хімічного складу, надає основу для висловлювання гіпотез про їх локальні і хронологічні особливості.

«Хімічний тип» скла, за системою Ю. Л. Щапової [15, с. 105], — це набір склаотворюючих елементів, що досягають певної нижньої межі концентрації. Базуючись на цьому визначенні, авторка виокремила 68 хімічних типів стародавнього скла. Перевищення межі концентрації при визначенні набору склаотворюючих елементів і неувага до джерела їх появи у склі призводить до того, що хімічним типом оголошується будь-яка гіпотетична можлива сукупність склаотворюючих елементів.

Якщо в працях М. О. Безбородова и Ю. Л. Щапової розглядалися аспекти вивчення хімічного складу скловиробів, то питання техніки виготовлення таких виробів висвітлені в роботах З. А. Львової, котра встановила, що провідними ознаками для визначення часу та місця виготовлення речі є характер матеріалу та техніка виготовлення. Та надала визначення технологічного типу скляних намистин, «які мають однакову конструкцію (виконані зі скла або іншого матеріалу або ж тільки зі скла — з одного шматка скла або ж зі зварених між собою в певній послідовності декількох шматків), складаються з одно-

рідного за хімічним складом та режимом варіння скла і зроблені одним способом та однаковими інструментами» [16, с. 90].

В 70-ті рр. XX ст., за часів масового захоплення статистико-комбінаторними методами в археології, в контексті «техніко-морфологічних» систематизацій Є. М. Алексеєва створює фундаментальний, за думкою більшості дослідників, звід намистин [17]. Класифікаційна схема, що була запропонована Є. М. Алексеєвою, базувалась на таких типоутворюючих ознаках: матеріл, форма, пропорції, напрямок каналу отвору, орнамент, колір-прозорість. До другорядних варіантоутворюючих ознак дослідниця віднесла: техніку виготовлення і конкретні поєднання окремих декоративних елементів.

Так, базуючись на вищезгаданих напрацюваннях, на сучасному етапі вивчення намистин співіснують як «морфологічні», так і «техніко-морфологічні» систематизації. До «морфологічних» відносяться аналіз М. Д. Полубоярінової кам'яних намистин Болгара та Золотої Орди [18, с. 20–52] та С. В. Трифанової намистин Саяно-Алтаю [19, с. 86–94]. Прикладами «техніко-морфологічної» систематизації є аналіз Е. А. Хайрединовою намистин з могильника Дружне [20], Е. К. Столяровою намистин з могильника Бельбек IV [21], О. С. Румянцевою намистин населення Середньої Оки [22, с. 5–8], Н. В. Тереховою намистин середньоцінської Мордви [23, с. 35–90] та Р. Р. Русланової намистин Уфімсько-Більського межиріччя [24, с. 10–15].

Таким чином, в радянській та пострадянській традиції вивчення намистин міцно укорінився примат матеріалу та технології виробництва, як ознак групування та типоутворення намистин. Ймовірно, в рамках радянського етапу таку тенденцію можна пояснити наявністю в археології запозичених від історичного матеріалізму «трьох початкових тез» (історизм, закономірність прогресу, примат виробництва), що були виділені В. Б. Массоном. Інерція цього напряму прослідковується і в пострадянських дослідженнях.

Слід зазначити, що технологічні ознаки, як і вивчення хімічного складу скла, є провідними для визначення походження намистин, шляхів їх розповсюдження та виявлення зв'язків між окремими культурами. Однак для розробки питань хронології побутування намистин в культурі вони є ледь значущим. Адже в більшості випадків намистини є предметом імпорту і

потрапляння їх в культуру-реципієнт навряд чи корелюється з ознаками технології виробництва. Вірогідним є те, що носія культури при виборі намистин цікавили їх колір та форма. Які, здається, і можуть грати головну роль типоутворюючих ознак.

Література та джерела

1. Авенариус Н. П. Дрогочин Надбужский и его древности / Н. П. Авенариус // МАР. — 1890. — № 4. — С. 1-42.
2. Фармаковский Б. В. Раскопки некрополя древней Ольвии в 1901 г. / Б. В. Фармаковский // ИИАК. — 1903. — № 8. — С. 1-70.
3. Спицын А. А. Гдовские курганы в раскопках В. Н. Глазова / А. А. Спицын // МАР. — 1903. — № 29. — С. 1-124.
4. Арциховский А. В. Курганы вятичей / А. В. Арциховский. — М.: РАНИОН, 1930. — 221 с.
5. Леммлейн Г. Г. Опыт классификации форм каменных бус / Г. Г. Леммлейн // КСИИМК. — 1950. — № 32. — С. 157-172.
6. Гуревич Ф. Д. Древнейшие бусы Старой Лядоги / Ф. Д. Гуревич // СА. — 1950. — № 14. — С. 170-186.
7. Пташникова И. В. Бусы древнего и раннесредневекового Хорезма / И. В. Пташникова // Труды Хорезмской экспедиции. — 1952. — Т. 1. — С. 105-118.
8. Генинг В. Ф. Мыдлань-Шай — удмуртский могильник VIII-IX вв. / В. Ф. Генинг // Вопросы археологии Урала. — 1962. — № 3. — С. 7-112.
9. Ахраров И. Бусы из Кувы / И. Ахраров, З. Усманова // Научные труды ТашГУ. — 1963. — № 200. — С. 86-98.
10. Щапова Ю. Л. Стекланные бусы Древнего Новгорода / Ю. Л. Щапова // МИА. — 1956. — № 55. — С. 164-179.
11. Деопик В. Б. Классификация бус Северного Кавказа IV-V вв. / В. Б. Деопик // СА. — 1959. — № 3. — С. 48-65.
12. Деопик В. Б. Классификация бус Юго-Восточной Европы VI-IX вв. / В. Б. Деопик // СА. — 1961. — № 3. — С. 202-232.
13. Генинг В. Ф. Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник) / В. Ф. Генинг, А. Х. Халиков. — М.: Наука, 1964. — 201 с.
14. Безбородов М. А. Химия и технология древних и средневековых стекол / М. А. Безбородов. — Минск: Наука и техника, 1969. — 274 с.
15. Щапова Ю. Л. О химическом составе древнего стекла / Ю. Л. Щапова // СА. — 1977. — № 3. — С. 95-106.
16. Львова З. А. Типологизация по технологическому основанию стекланных бус Варнинского могильника как основа их относительной и абсолютной датировки / З. А. Львова // АСГЭ. — 1983. — № 24. — С. 90-110.
17. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья / Е. М. Алексеева // САИ. — 1975. — Вып. Г1-12. — 94 с.; 1978. — Вып. Г1-12. — 104 с.; 1982. — Вып. Г1-12. — 105 с.

18. Полубояринова М. Д. Украшения из цветных камней Болгара и Золотой Орды / М. Д. Полубояринова. — М.: ИА АН СССР, 1991. — 112 с.
19. Трифанова С. В. Украшения населения Саяно-Алтая гунно-сарматской эпохи: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / Сынару Вениаминовна Трифанова. — Горно-Алтайск, 2006. — 307 с.
20. Хайрединова Э. А. Бусы могильника Дружное / Э. А. Хайрединова // *Древности–1995: Харьковский историко-археологический ежегодник*. — Харьков: Бизнес Информ, 1995. — С. 54–59.
21. Столярова Е. К. Бусы из могильника Бельбек IV / Е. К. Столярова // *Труды ГИМ*. — 2001. — № 118. — С. 194–222.
22. Румянцева О. С. Бусы населения Средней Оки эпохи Великого переселения народов как исторический источник: автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.06 «Археология» / О. С. Румянцева. — М., 2006. — 20 с.
23. Терехова Н. В. Бусы среднепчинской Мордвы как исторический источник: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / Наталия Владимировна Терехова. — М., 2014. — 327 с.
24. Русланова Р. Р. Бусы могильников Уфимско-Бельского междуречья III–VIII вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.06 «Археология» / О. С. Румянцева. — Казань, 2014. — 26 с.

REFERENCES

1. AVENARIUS, N. P. (1890). Drogochin Nadbuzhskiy i ego drevnosti — Drogochin Nadbuzhskiy and its antiquity. Materialyi po Arheologii Rossii — *Materials on archaeology of Russia*. No. 4. pp. 1–42. (In Russian).
2. FARMAKOVSKIY, B. V. (1903). Raskopki nekropolya drevney Olvii v 1901 g. — Excavations of the ancient necropolis of Olbia in 1901. Izvestiya Imperatorskoy Arheologicheskoy Komissii — *Izvestia of Russian imperial archaeological commission*. No. 8. pp. 1–70. (In Russian).
3. SPITSYIN, A. A. (1903). Gdovskie kurganyi v raskopkah V. N. Glazova — Gdovskii mounds in the excavations of V. N. Glazov. Materialyi po Arheologii Rossii — *Materials on archaeology of Russia*. No. 29. pp. 1–124. (In Russian).
4. ARTSIHOVSKIY, A. V. (1930). *Kurganyi vyatichey — The mounds of the Vyatichi*. Moscow: RANION. (In Russian).
5. LEMMLEYN, G. G. (1950). Opyit klassifikatsii form kamennyih bus — The experience of classification of the forms of stone beads. Kratkie soobscheniya instituta istorii materialnoy kulturyi — *Brief Reports of the Institute of the History of Material Culture*. No. 32. pp. 157–172. (In Russian).
6. GUREVICH, F. D. (1950). Drevneyshie busyi Staroy Ladogi — The oldest beads of Staraya Ladoga. Sovetskaya arheologiya — *Soviet archaeology*. No. 14. pp. 170–186. (In Russian).

7. PTASHNIKOVA, I. V. (1952). Busyi drevnego i rannesrednevekovogo Horezma — Beads of ancient and early medieval Khorezm. Trudyi Horezmskoy ekspeditsii — *Proceedings of the Khorezm expedition*. No. 1. pp. 105–118. (In Russian).
8. GENING, V. F. (1962). Myidlan-Shay — udmurtskiy mogilnik VIII — IX vv. — Midlane-Shay Udmurt — the burial ground of the VIII — IX centuries. Voprosyi arheologii Urala — *Questions of archaeology of the Urals*. No. 3. pp. 7–112. (In Russian).
9. AHRAROV, I., Usmanova Z. (1963). Busyi iz Kuvyi — Beads from Kuva. Nauchnyie trudyi TashGU — *Scientific Works of Tashkent State University*. No. 200. pp. 86–98. (In Russian).
10. SCHAPOVA, Yu. L. (1956). Steklyanniyie busyi Drevnego Novgoroda — Glass beads of ancient Novgorod. Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR — *Materials and Studies in the Archaeology of the USSR*. No. 55. pp. 164–179. (In Russian).
11. DEOPIK, V. B. (1959). Klassifikatsiya bus Severnogo Kavkaza IV — V vv. — Classification of beads in the North Caucasus IV — V centuries. Sovetskaya arheologiya — *Soviet archaeology*. No. 3. pp. 48–65. (In Russian).
12. DEOPIK, V. B. (1961). Klassifikatsiya bus Yugo-Vostochnoy Evropyi VI — IX vv. — Classification of beads in South-Eastern Europe VI–IX centuries. Sovetskaya arheologiya — *Soviet archaeology*. No. 3. pp. 202–232. (In Russian).
13. GENING, V. F., Halikov, A. H. (1964). Rannie bolgaryi na Volge (Bolshe-Tarhanskiy mogilnik) — *The Early Bulgars on the Volga (the Bol'shie Tarkhany burial ground)*. Moscow: Nauka. (In Russian).
14. BEZBORODOV, M. A. (1969). Himiya i tehnologiya drevnih i srednevekovyih stekol — *Chemistry and technology of ancient and medieval glasses*. Minsk: Science and Technology Publishing House. (In Russian).
15. SCHAPOVA, Yu. L. (1977). O himicheskom sostave drevnego stekla — The chemical composition of ancient glass. Sovetskaya arheologiya — *Soviet archaeology*. No. 3. pp. 95–106. (In Russian).
16. LVOVA, Z. A. (1983). Tipologizatsiya po tehnologicheskomu osnovaniyu steklyannyih bus Varninskogo mogilnika kak osnova ih otноситelnoy i absolyutnoy datirovki — Typology of technological base of the glass beads Varninskogo burial as the basis of their relative and absolute dating. Arheologicheskiy sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha — *The archaeological collection of the state Hermitage Museum*. No. 24. pp. 90–110. (In Russian).
17. ALEKSEEVA, E. M. (1975). Antichnyie busyi Severnogo Prichernomor'ya — Ancient beads of the Northern Black sea. Svod Arheologicheskikh Istochnikov — *A Set Of Archaeological Sources*. No. G1–12. pp. 1–94 p. (In Russian).
18. ALEKSEEVA, E. M. (1978). Antichnyie busyi Severnogo Prichernomor'ya — Ancient beads of the Northern Black sea. Svod Arheologicheskikh Istochnikov — *A Set Of Archaeological Sources*. No. G1–12. pp. 1–104 p. (In Russian).

19. ALEKSEEVA, E. M. (1982). Antichnyie busyi Severnogo Prichernomorya — Ancient beads of the Northern Black sea. Svod Arheologicheskikh Istochnikov — *A Set Of Archaeological Sources*. No. G1–12. pp. 1–105 p. (In Russian).
20. POLUBOYARINOVA, M. D. (1991). Ukrasheniya iz tsvetnyih kamney Bolgara i Zolotoy Ordyi — *Jewelry from gemstones of Bolgar and the Golden Horde*. Moscow: IA AN USSR. (In Russian).
21. TRIFANOVA, S. V. (2006). Ukrasheniya naseleniya Sayano-Altaya gunno-sarmatskoy epohi. Kand, Diss. — *Decoration of the population of the Sayano Altai in Hun-Sarmatian era*. PhD diss. Gorno-Altaysk. (In Russian).
22. HAYREDINOVA, E. A. (1995). Busyi mogilnika Druzhnoe — Beads of the cemetery of Druzhnoye. *Drevnosti — 1995. Harkovskiy istoriko-arheologicheskij ezhegodnik — Antiquity — 1995. Kharkiv historical and archeological yearbook*. pp. 54–59. (In Russian).
23. STOLYAROVA, E. K. (2001). Busyi iz mogilnika Belbek IV — Beads from the burial ground Belbek IV. Trudyi GIM — *Proceedings of the State History Museum*. No. 118. pp. 194–222. (In Russian).
24. RUMYANTSEVA, O. S. (2006). Busyi naseleniya Sredney Oki epohi Velikogo pereseleniya narodov kak istoricheskij istochnik. Avtoref. diss. kand. ist. nauk — *The beads of the population of the Middle Oka era of the Great migration as a historical source*. PhD diss. avtoref. Moscow. (In Russian).
25. TEREHOVA, N. V. (2014). Busyi srednetsninskoy Mordvyi kak istoricheskij istochnik. Kand, Diss. — *Beads sredneziminskoe Mordovians as a historical source*. PhD diss. Moscow. (In Russian).
26. RUSLANOVA, R. R. (2014). Busyi mogilnikov Ufimsko-Belskogo mezhdurechya III–VIII vv. Avtoref. diss. kand. ist. nauk — *Beads burial Ufa-Bel of Mesopotamia III–VIII centuries*. PhD diss. avtoref. Kazan. (In Russian).

Надійшла до редакції 13 лютого 2017 р.